

Botos Katalin:

Az 1968-as reform – 2026-ból visszatekintve

Az 1968-as reform nagyon fontos, pozitív irányú lépés volt. Azonban két súlyos hibája, pontosabban, *hiányossága* volt: nem valósította meg a konvertibilitást, és természetesen, nem teremtette meg a valódi, - a termelőeszközökre is kiterjedő- magántulajdon lehetőségét...

Nem vitatható, hogy a Tsz-háztáji együttműködése zseniális volt. Tulajdonképpen a kádári rendszer megspórolta az állattenyésztéshez szükséges jelentős beruházásokat... Ha ugyanis a TSz-ek csináltak volna disznó-telepeket, komoly egészségügyi előírásoknak megfelelő beruházásokra lett volna szükség. Így azonban a háztájiban barkácsolt ólakban felnevelkedtek a disznók, marhák; trágyájuk is hasznosult a kisgazdaságban. Ha nagyüzemi a megoldás, a keletkező trágya megfelelő kezelése fontos, hiszen tönkre tenné a területet, ahová koncentráltan kikerülne... Csak hát rengeteg munkába került mindez, a Tsz-tagoknak..... És nem is volt mindez hátulütő nélkül. Így ugyanis minden paraszt 2 műszakot teljesített, mert a magánban, és a TSz-ben is kellett dolgoznia; és ez olyan terhelést jelentett, amely károsította az egészséget. (Ez ugyan ismereteim szerint nincs megfelelő tudományossággal kimutatva, de a regionális adatok alakulásából bizonyos mértékig látható.) Kétségtelen, a parasztgazda felmérte, hogy így jobban élhet, s nem sajnálta erejét... de ne higgyük, hogy ez igazi gazdálkodásra tanította. hiszen csak a munkavégzés volt a gondja, de sem a piacutatás, a tápanyag beszerzése nem volt feladata. Biztos piaca volt, többnyire a TSz biztosította az állati takarmányt is, Nemcsak a disznónak, a szarvasmarhának is. A tejfelvásárlás meg volt szervezve. Szóval, nem arról volt szó, hogy a rendszerváltásra készen állt egy gazdálkodni tudó vidéki réteg.

Nem jöttek létre valódi szövetkezetek, nem a szövetkezők választották meg az elnököt, azt a Párt jelölte ki, szerencsés esetben jól. De, sajnos, nem mindig...A fent említett kooperációs rendszernek a megszűnése, a TSz-ek szétverése a rendszerváltáskor mindenesetre tragikus következményekkel járt... Ö. Kovács József és Schlett András könyve erről részletesen beszámol.¹

A legnagyobb baj az volt, hogy a valódi *konvertibilitás nélkül a külgazdasági orientáció torz volt*. A magyar termelőknek egyértelműen kedvező volt a szocialista piacra eladni. Az érdekeltség következtében – ami jó dolog – követte a jelzéseket az ipar is, és a szocialista piacra való könnyű, adott esetben többletet eredményező értékesítés jó dolognak tűnt. Nem ismert az emberek előtt, de a szocialista piacon feldolgozóipari termékeink is jó áron keltek el, a mi árszintünk volt a szocialista országok közül pl. a gépiparban is a legmagasabb... Nem azért, mert termékeink jobbak lettek volna, például a csehekénél – hanem mert a mi vállalati tárgyalóink érdekeltek voltak az eredményekben, másutt meg csak a tervet teljesítették... Így *olyan követeléseket halmoztunk fel a SZU felé, ami csak a SZU finanszírozását jelentette*, gyakorlatilag ingyen. Hiszen a szállítási többleteket nem ellentételezték áruval. A mi vállalataink azonban forintban megkapták az ellenértéket, s nem tudták, hogy ezzel a magyar

---

¹ A föld nem tud futni. Rendszerváltás vidéken. RETÖRKI-NEB, 2022.

gazdaság hitelt nyújtott – folyamatosan – a szovjet gazdaságnak, kamatmentesen... Szerencsére, a hús és gabona fejében kaptunk olajat – ez kedvezőbb volt minden más beszerzésnél –, de ugyanakkor csökkent a tőkés deviza kitermelésére alkalmas árualap.– (Sose tudtunk annyit eladni gabonából tőkés relációba, mint amennyit lehetett volna... Pedig milyen nagy szükség volt a devizára... De, természetesen, az olajra is, a gazdaság működtetéséhez!) A deviza azonban a hitelek visszafizetéséhez kellett volna!!

Ráadásul a 70-es évek voluntarista felértékelése csak rontott a helyzeten. (Hogy lehet felértékelnie egy országnak, az adott kedvezőtlen deviza-helyzetben? A hetvenes években mindenesetre Csikós-Nagy Béla, meg Huszár István is foglalkozott az árfolyampolitika inflációt csökkentő lehetőségével... A konkrét lépés 1977-ben Medgyessy Péter zseniális politikai trükkje volt, az infláció megállítására, a határoknál. Hagelmayer István a Közgazdasági Szemlében világosan cáfolta a gondolatot.)

És hát az eladósodás... Az első szakaszában, a 70-es évek elején, még lehet valami pozitívumról beszélni, hisz tényleg a reálszférára, a könnyűipar fejlesztésére akarta fordítani Keserű elvtársnő, könnyűipari miniszter, a bevont forrásokat. (Olvastam annak idején a Pénzügyminisztériumban az előterjesztéseket.) Farmert akart gyártatni a magyar gyárakban, mert a SZU-ban majd megvesztek érte a fiatalok... És hát az agrár-technika beszerzése is pénzbe került; az amerikai kombájnok, a bábolnai „csirkegyár”, de az Ikarusz buszokba beépített alkatrész, a Mann motor is. De a vállalatok csak forintban gondolkodtak, a minisztériumok is... Ezek azonban devizába kerültek, és valóban okai voltak a folyamatos eladósodásnak. Mert a konvertibilis importot, főleg a gépiparban, nem tudtuk "kitermelni" tőkés értékesítéssel; az bizony dollár-rubel konverziót eredményezett... Hozzájárult a RB-aktívumhoz – konvertibilis passzívum árán... A pártvezetésnek igen fontos volt azonban a gépipar működése, hiszen az biztosította nagy munkástömegek foglalkoztatását...

Folyamatosan jelentkezett az adósságszolgálat... Emiatt kellett folyamatosan új és új hitelekkel növelni az adósságállományunkat!!! Ennek a világon semmi pozitív hozadéka nem volt hazánk számára! Csak a pénz, vagyis a kamatok kivitelét jelentette, devizában. Ennek az adósságnak a terhére ugyan bizony nem hoztunk be semmit... (Ezeket a tételeket is számtalan munkámban kifejtettem.)

Az 1968-as reform életszínvonal emelkedést hozott az országnak. Ez tény. Egyben azt a pozitív képet alakította ki utólag, hogy nem is volt olyan rossz az a szocialista rendszer... Valóban megtanított számolni – de csak torz információk alapján... *A konvertibilitás hiánya miatt nem közvetítette a pénz a külföldi valós információkat.* Más árszintek voltak devizában, mint forintban... Ennek a hiedelemnek, t.i., hogy „jobb volt régen”, nagyon messzire előre vetítő árnyéka lett, hiszen ezért szavazták sokáig vissza a szocialistákat a kormányba. Az információ-hiány miatt soha nem értette a "jónép", hogy mekkora teher az adósság. Folyton a guruló dollárokat keresték, a személyi fosztogatást – amin nem vitatkozom –, ám a nagyobb bajnak magát az intézményes struktúrát tartom. Nem azt, hogy egy impexes vállalatvezető hogyan lopott ki devizát az országból... Hanem azt, hogy a dollár-rubel konverzió intézményes gyakorlata miatt mit veszített az ország.

*Aminek negatívumait igazán csak 1989 után tapasztalták meg az emberek, a radikális megszorítások kényszerét... De ők, sajnos, nem a korábbi rendszerhez kapcsolták, hanem a rendszerváltás tényéhez kötötték... Az új hatalom ügyetlenségének tudták be. Ebben is van valami igazság, de az alapvető különbség a többi kelet-európai országhoz képest, amit ma sokat emlegetnek, mégiscsak az, hogy *fajlagos* eladósodásunk nekünk volt a legnagyobb... Nagyon sajnálatos, hogy minden erőfeszítem ellenére nem világos ez a kép, még a leghozzaértőbbek számára sem. Hát még az átlagembereknek... És a jelen hatalom a közgazdaságtudományban – mert ott is van ilyen... -, nem érdekelt abban, hogy kimutassa: *a nyugat eladósító kiszípolozása ránk pont olyan negatív hatással volt, mint a fejlődő országokra... Ott még csak volt egy Brady terv, az adósságok csökkentésére, de minket nem segítettek*, érdemben semmivel tisztelt nyugati barátaink. Herrhausent, a Deutsche Bank elnökét, aki javasolt adósságelengedést a keleti országoknak, meggyilkolták. (A szocialista vörös terroristákra fogták – de ennek valószínűségét a szakirodalom máig vitatja. Sok pénzügyi hatalmasságnak ellenére volt ám az ilyen nagylelkűség: árt a profitnak...)*

A Nyugat nekünk legfeljebb beruházások idehozásával segített, de az nem áldozat volt a javunkra; arra nemigen fizettek rá... Láttuk, hogy a privatizáció révén „lenyúlták” az infrastruktúrát, fix hozamokat kötve ki, rontották a deviza-mérleget, a profit kiutalásával. Döbbenetes módon, belső, kormányban is lévő kollaboráns partnerek segítségével... Később, a gépipar külföldi tőke vonzásával, amit főleg az Orbán kormányok valószínűsített meg, javult kissé a helyzet. Bár a profitot a külföldi tőkések továbbra is kivitték; de ekkor legalább a gépipar is nettó deviza-termelővé vált, az agrárium mellett... Azt nem lehetett előre látni, hogy a német iparhoz való erős kapcsolódásunk napjainkra ekkora gondot fog jelenteni... Az ukrán háború következményei aztán a deviza többlet-előnyt erősen csökkentették napjainkra.

Mindent egybevetve, azért volt a piacgazdasági átmenet más kelet-európai országoknak kedvezőbb, mint nálunk, 1989-ben nekünk, mert ott az emberek azt tapasztalták meg, hogy valóban, hozott anyagilag jobbat a politikai változás, egy idő múlva. Nálunk azonban meg még ma is él az „akkor jobb volt” vélekedése az emberekben. Furcsa módon, igaz lett, hogy nekünk a rendszerváltáskor bizonyos értelemben teherterhel lett a korábbi jobb élet...

Napjainkra megindító módon, a viszonylag szerényebb jövedelmű vidéki, esetleg nyugdíjas rétegek támogatják a jelen kormányzatot, ők, akik a legtöbb áldozatot hozták az elmúlt évtizedekben, viszont, a fiatalabb, főleg városi értelmiségi réteg kritikus a kormányzat irányában. És meglehetősen szerencsétlenül, a népi-urbánus ellentétpár újra, hangsúlyosan, megjelent...

Tanulságos volt újra olvasni Kulin Ferenc 2018-ban megjelent könyvét: „Forradalom helyett”. Ebben az író-politikus, a rendszerváltás ikonikus alakja, elemzi a politikai változások eszmétörténetét. Kiindulva Antall József emlékezetes mondasából: „Tetszettek volna forradalmat csinálni!” – a szerző elemezte a békés rendszerváltás körülményeit. Nagyszerű, hogy így sikerült. De a társadalom nem érezte, hogy áldozatvállalásra lesz szükség, hogy a régi hatalom emberei átmentik magukat, korábbi előnyös helyzetüket tőkévé váltják át. Most is „fölül maradtak” – nem söpörte el őket forradalom...

Kulin Ferenc szó szerint arra a következtetésre jut, amire jómagam: a Kádár-kormány által teremtett viszonylagos jólét – az eladósodás folyamatos növekedése árán – nagy teherterheléssé lett a rendszerváltáson. Mert, mint írja (a 74-75. oldalakon), az egymást váltó kormányok nem tudták a támogatást megszerezni, csak az adott életszínvonalat biztosító feltételek megteremtésével... (Aki ezt nem tudta – bár ígérte – , megbukott.) A Kulin Ferenc által idézett korabeli összefoglaló elemzések – s maga a szerző is – rámutattak: valójában *félpolgári* réteg jött létre, amely már értette a gazdagodás bizonyos – munkán alapuló – technikáit. Ez dicséretes volt, ám nem tudta, mit jelent a tőkét akumulálni, a piackutatást elvégezni, eladni, amit megtermel. Csak a felét tudta a gazdálkodásnak, a munkásabbik részét: dolgozni, azt tudott. A hasznot aztán – mint a későbbiekben is – mások fölötték le igazán. De nem volt gondja a feltételek megteremtésével, vagy legalább is nem sok... S ez így volt a mezőgazdaságban, de a gmk-k , vgmk-k esetében is. A cég gépein, túlórában csinálták a munkát. S általában a termék biztos értékesítésére, nem volt igazán szükség kockázat-felmérésre.

Ami tanulságos volt még Kulin Ferenc elemzéseiből: az, hogy bizony, nem hibáztathatjuk a rendszerváltás félrecsúszását, csak a külső okokra hivatkozva. Azok döntőek voltak: de a gond az volt, hogy mi magunk sem láttuk át, milyen a külvilág, a Nyugat viszonyulása hozzánk, hogy mennyire megváltozott – éppen az idő tájt – a nyugati gazdaság működési mechanizmusa. Nem érzékeltük, hogy az a szociális piactudomány, amit az Antall-kormány modellnek tartott, éppen szétesőben volt. (Ez napjainkra már jórészt be is következett.) De önkritikusan mondom: valóban, úgy gondoltuk, amit az IMF vár tőlünk, azt mi magunk is szeretnénk megvalósítani! Nem láttuk, hogy a kényszerzubbonyt jelentő feltételek milyen újabb rabszolgaságba terelnek. Hiszen az egyik legnagyobb probléma, hogy az állami beavatkozást, pl az állami tőkealapok létrehozását abszolút elutasították. A mi magyar szakembereink , a külföldre történő kiárusítás bajnokai, a legvadabb liberális gazdaságpolitika támogatói lettek. aztán később az IMF és a WB apparátusában dolgoztak tovább. Lásd Bokros Lajost.

Az Antall kormány – éppúgy, mint az azt követő kormányok – alapvetően liberális gazdaságpolitikát folytattak. Hittek a piactudományban, ami már rég nem olyan volt, mint a tankönyvekben. Csak nem régen döbönt rá a jobboldali kormányzás ennek a tarthatatlanságára. (Megjegyzendő, az állami beavatkozás ma már mindenfelé, az USA-ban is határozottan jelen van.) De az már hosszú ideje jelentkezett, hogy a 2010 utáni kormányzás *sem a szubszidiaritás elvére támaszkodott*. A túlzottan centralizált gazdaság-irányítás sok olyan területet hanyagolt el – mondván, kényszerűen – , ami napjainkra súlyos problémákat okoz. A Kulin Ferenc által idézett szerzők is nagy bajnak jelezték – ,már több évvel korábban – , az oktatás, egészségügy, kultúra elhanyagolását. (Amire jómagam már hosszú ideje felhívtam a figyelmet!! Senki nem vette figyelembe ezeket az írásokat...) Való igaz, az ezekre szükséges pénz nem állt rendelkezésre. De, amikor fejünkre esett a téglá, pl. az orvos-probléma kiéleződött, akkor azért akár eladósodás árán is, de megoldották. Nem komplexen: és a mai elégedetlenségnek forrása is ez. Természetesen, évtizedek folyamatos elhanyagolását nagyon nehéz helyrehozni. Az előregedett orvos-társadalmat, túl sok idős pedagógust, nem lehet könnyen kiváltani, egy-két évben megemelt fizetésű rétegekkel. A bajok sokáig itt élnek

majd még velünk...A legnagyobb problémát az jelenti, hogy a Nyugat, amelybe újból betagozódni akartunk – kiszakítottságunk után – , egy *egészen más közeget jelent* napjainkban, mint amire számítottunk, *a belépések* alkalmával. A NATO szétesőben; az EU szupranacionális hatalom irányában fejlődik tovább – amiről nem volt szó az EGK működése során. Igaz, kezdetektől kísérték ezek a törekvések Európában az integráció alakulását, de mi nem számoltunk azzal, ami most van, hogy „a nemzetállamok önszabályozó rendszerei már versenyképtelenné váltak a nagyobb struktúrák működési mechanizmusaival szemben”, hogy szó szerint idézzem Kulin Ferencet. Kölcsönhatás van a nemzetközi térben és a nemzeti társadalmakban végbemenő folyamatok között... De hát a belső erők sokkal kevesebb eszköztárral rendelkeznek. Hacsak meg nem erősödik „a tradicionális közösségekre épülő autonóm struktúrák” szerepe.

Csongrád, 2026 március